

EDEBİYAT ESERLERİNİ ANLAMAK ve YORUMLAMAK İÇİN FARKLI BİR YÖNTEM: EINFÜHLUNG TEORİSİ

A DIFFERENT METHOD TO UNDERSTAND AND READ LITERARY TEXTS: EINFÜHLUNG THEORY

Turgay ANAR*

ÖZET

Einfühlung teorisi, Almanya’da 19. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan ve özellikle sübjektif estetik alanında önemli bir merhaleyi gösteren estetik anlayıştır. “Einfühlung”, sanat eserini bütün yönleriyle açıklayacak bir anlayışa sahip olmasa da, sanat eserlerini değerlendirirken süjenin etkinliğini dikkate almayan görüşlerin bazı eksik yönlerini açıklayıp eleştirerek estetiğin alanını genişletmiştir. Einfühlung teorisine göre süje (insan), objeler ile içten kavrayıcı bir etkinlikle özdeşleşir. Bu özdeşleme, süjenin kendi duygularında büyük bir değişime sebebiyet verir. Böylece insan, kendi dışındaki varlıkları farklı bir yöntemle tanır, onlar sayesinde kendinde “bedii bir tahavvül” yaşar. İnsanın özellikle hemen her türlü objeyle bu türden bir özdeşleşme yaşayabilmesi, onları kendi içinde yeniden ve kendi duygularıyla yaşaması hadisesi, edebiyat eserlerinin çeşitli yönlerden alınlanma ve açıklanmasına yardım edecek niteliktedir. “Einfühlung”, İngilizce’ye “empathy” olarak çevrildikten sonra popüler bir terim olarak psikoloji alanında sıklıkla kullanılır. Makalede, aslında “Einfühlung” ve empatinin tam anlamıyla birbirlerinin yerine kullanılmasının niçin mümkün olmadığına dair bazı dikkatler de sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Einfühlung, empati, özdeşleşme, T. Lipps, estetik.

ABSTRACT

As an aesthetic understanding which emerges in Germany in the second half of 19th century, Einfühlung theory is an important stage especially in the field of subjective aesthetic. “Einfühlung” does not suggest a whole explanation for all aspects of a work of art, but still expands the field of aesthetic by criticising and explaining deficiencies of the approaches that ignore the effectiveness of subject. Subject (human), according to Einfühlung theory, identifies with objects with a receptive effectiveness. This identification causes great changes in emotions of the subject. Thus, man knows the external things by a different way and because of them, experiences an “aesthetic transformation” in himself. The ability of man to identify with every kind of object, and to experience them with his own emotions in himself is useful for reception and explanation of literary works from different aspects. “Empathy”, as translation of “Einfühlung” in English, is frequently used as a popular term in psychology. In this article, it is tried to explain that is impossible to use the terms of “einfühlung” and “emphaty” interchangeably.

Keywords: Einfühlung, empathy, identification, T. Lipps, aesthetic.

1. GİRİŞ

Einfühlung, Türkiye’de felsefe (estetik), psikoloji ve Türk edebiyatı alanlarında çalışanlar için yeni bir teori sayılır. Einfühlung teorisi ülkemizde yeni duyulmaya başlamış olsa da yurt dışında özellikle 19. yüzyılın sonlarından beri bu teoriyi hararetle savunan, onun özelliklerini, dayandığı temellerin sanat-edebiyat, felsefe ve psikoloji alanlarındaki etkilerini irdeleyen birçok bilim adamı ve yazar çeşitli makale ve eserler yazmıştır.¹ Teorinin hitap ettiği alanın

* Yrd. Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi.
turgay.anar@medeniyet.edu.tr

¹ Einfühlung teorisinin ortaya çıkış süreci ve teorisinin önemli isimleriyle ilgili detaylı bilgi almak için bkz. Jorgen B. Hunsdahl, “Concerning Einfühlung (Empathy): A Concept Analysis Of Its Origin and Early Development”, Journal of the History of the Behavioral Sciences, v.3, issue 2,1967, pp.181-191.

genel olarak estetik ile ilgili olması, özeldense psikoloji bilimiyle yakınlıklarının bulunması, Einfühlung teorisinin günümüze kadar Türk edebiyatı alanında revaç bulma fırsatını azaltmıştır. Buna rağmen, özel ilgi alanında olan pek çok felsefeci, estetikle ilgilenen birçok insan ve kavramın psikolojiyle derin bağlantısı sebebiyle de psikologlar teoriyi çeşitli vesilelerle irdelemiş, bununla ilgili çeşitli tartışmalar yapmışlardır. Ülkemizde ise teorisinin enine boyuna tartışılmasına yetecek kadar bilgi olmadığından, öncelikle Einfühlung'un doğru anlaşılabilmesi amacıyla ciddi birkaç yayın yapılması, daha sonra da bu yayınların konuyla ilgili çevreler tarafından tartışılması, eleştirilmesi, teorisinin hangi alanlarda nasıl ve niçin uygulanıp uygulanamayacağı hususlarında bir ortamın oluşmasına ihtiyaç vardır.

Einfühlung teorisine ilgili Türkçe kaynaklar maalesef çok sınırlıdır. Belki de bu teoriyle ilgili Türkçede ilk müstakil yazıyı Burhan Toprak (Şeyhzade Burhan) yazmıştır. Onun "Bedii Hulûl: Einfühlung" başlıklı yazısı², Türkçede bu teoriyi çeşitli açılardan irdeleyen, teorisinin önemli özelliklerini açıklayan, araştırmalarımızda bulabildiğimiz ilk yazı olma özelliğine sahiptir. Bu yazının yayınlandığı tarihten yıllar sonra Ahmet Hamdi Tanpınar'ın bir yazısında, kavramı tıpkı Toprak gibi anladığını ve onu aynı şekilde kullandığını gösteren bir metin karşımıza çıkar. Tanpınar'ın Ahmet Kutsi Tecer ile birlikte 1930'lu yıllarda çıkardığı Görüş mecmuasında, Şeyhzade Burhan'ın yukarıda başlığını verdiğimiz yazısı yayımlanmıştır. Tanpınar, teoriyi bu yazıdan öğrenmiş olmalıdır. Yıllar sonra da Einfühlung'u tıpkı Şeyhzade Burhan gibi "bedii hulûl" ibaresini kullanarak anlatır. Tanpınar, Yahya Kemal'in eserlerinde eski kelimeleri kullanmasını eleştirenlere, Einfühlung anlamına gelen "bedii hulûl" ibaresini kullanarak şöyle cevap verir: "...Hatta daha ileriye giderek bizim o asırlarda yazılmış bir şiiri okurken bu kelimelere o zamanın anladığı şekilde bir mana vermemiz ancak bir cehtle, bir nevi intibakla, bir nevi bedii hulûl yapmamızla ve o da kısmen kabildir."³ Bu metnin en önemli göstergesi, 1930'lu yıllarda teoriden haberdar olup onu farklı tarihlerde de olsa yazılarında kullanan şair ve yazarların varlığı, teoriden hiç de habersiz olunmadığını ortaya çıkarır. Bu teorisinin neleri nasıl ele aldığını başarıyla gösteren temel kaynaklardan birini Wilhelm Worringer⁴ yazmıştır. Onun 1906 yılında önce doktora tezi olarak savunulmuş, aradan iki yıl gibi kısa bir süre sonra da kitap halinde piyasaya

² Şeyhzade Burhan, "Bedii Hulûl: Einfühlung", Görüş, c.1, nr.2, Eylül 1930, s.79-91.

³ Ahmet Hamdi Tanpınar, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, MEB, İstanbul, 1969, s.331.

⁴ Akademi çevrelerinde çok fazla tanınmayan W. Worringer, doktora tezinin yayımlanmasıyla özellikle sanat ve estetik alanlarında adından çokça söz ettirmiştir. W. Worringer'i, tarihi bir öncü olarak nitelleyen bir çalışma için bkz. Rhys Williams, "Wilhelm Worringer and the Historical Avant-Garde" (Ed. Dietrich Scheunemann), *Avant-Garde/ Neo-Avant-Garde*, Rodopi, Netherlands, 2005, pp.49-62.

sunulmuş olan⁵ "Abstraktion und Einfühlung"⁶ başlığına sahip olan eseri, 1963 yılında "Soyutlama ve Einfühlung: Üslup Psikolojisi Üzerine Bir Araştırma"⁷ ismiyle İsmail Tunalı tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Bu eser, konuyla ilgili temel kaynaklardan biridir. Yine İsmail Tunalı'nın *Estetik*⁸ kitabında da Einfühlung teorisine ilgili bölümler vardır. Beşir Ayvazoğlu'nun "İslam Estetiği ve İnsan" başlıklı çalışmasında, teoriye Worringer'in eseri bağlamında kısaca değinilir.⁹ Einfühlung ile ilgili iki müstakil yazı daha vardır. Dr. İlknur Karagöz'ün "Yahya Kemal'in "Ses" Adlı Şiirinin Özdeşleyim (Einfühlung) Metoduyla Tahlili"¹⁰ ve Elif Şebnem Konya'nın "Tebrizli Şems'in Feracesinin Özdeşleyim Kuramına Göre İncelenmesi"¹¹ başlıklı yazılarında teorisinin detaylı bir açıklaması yapılmamış, genel anlamda İsmail Tunalı'nın konuyla ilgili çeviri ve telif iki eserinin özetlenmesi tercih edilmiştir.

Bu teorisinin Batılı toplumlarda ortaya çıktığı yirminci yüzyılın başlarından itibaren tartışıldığını, uzmanların teorisinin lehinde ve aleyhinde mevziler olarak savunmalar yaptığını söylemek zorundayız. Einfühlung'da, süjenin objeyi temaşa ederken içinde gerçekleşen değişim, sadece insanın içinde gerçekleşen bir değişim olması yönüyle dikkat çekicidir. Ayrıca teori, bir sanat eserinin algılanması sürecinde ve sanat eserinin algılanması esnasında insanda meydana getirdiği etkilerle de ilgili bir teoridir. Bu teorisinin temellerinde, estetik sübjektivizmin yer alması, yani dış dünyadaki varlıklara (obje) bakan insanın (süjenin) objeyi görmesi, algılaması ve ondan haz veya acı duyması, psikolojik bir durumdur.

Her insanın dünyası, gözleriyle görülen, kulaklarıyla duyulan bir dünyadır. Bu dünyayı algılamaya çalışırken dünyayı ve dolayısıyla da yaratılmış her türlü objeyi temaşa eden insan, karşısında yalnızlığını giderecek bir obje arar. Bu ihtiyaç, algılanan şeylerin niteliği gereği aslında dünyaya has özellikler barındırır. İnsan, aslında kendini "sanatın yalanına" teslim ettiği zaman,

⁵ Wilhelm Worringer, *Soyutlama ve Özdeşleyim*, (Çev. İsmail Tunalı), Remzi Kitabevi, İstanbul, 1985, s.7.

⁶ Wilhelm Worringer'in Almanca yazdığı bu eser, İngilizceye Michael Bullock tarafından "Abstraction and Emphaty" ismiyle çevrilmiştir. Eserin I-IV. sayfalarında Hilton Kramer'in kuramı ve eseri tanıtan giriş yazısı vardır. Detaylı bilgi için bkz. W. Worringer, *Abstraction and Emphaty*, (Çev. Michael Bullock), Elephant Paperback, USA, 1997.

⁷ Wilhelm Worringer, *Soyutlama ve Einfühlung: Üslup Psikolojisi Üzerine Bir Araştırma*, (Çev. İsmail Tunalı), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1963, 116 s.

⁸ İsmail Tunalı, *Estetik*, 3. Bsk., Remzi Kitabevi, İstanbul 1989.

⁹ Beşir Ayvazoğlu, *İslam Estetiği ve İnsan*, Çağ Yayınları, İstanbul, 1989, s.28-32.

¹⁰ Dr. İlknur Karagöz, "Yahya Kemal'in "Ses" Adlı Şiirinin Özdeşleyim (Einfühlung) Metoduyla Tahlili", *Tüba*, nr. XVIII-2005-Güz, s.163-177.

¹¹ Elif Şebnem Konya, "Tebrizli Şems'in Feracesinin Özdeşleyim Kuramına Göre İncelenmesi", A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, nr. 47, 2012, s. 189-196.

dünyanın acımasızlığına karşı kendince sağlam olduğuna inandığı bir tutamak noktası edinir. Zaten insan bu sayede yorumlanan bir dünyaya, kendi yorumuyla katılır.

2. Einfühlung Teorisi ve Empati Kavramının Ortaya Çıkışı

İlk defa Almandada ortaya çıkan “Einfühlung” kavramının tarihini açıklamak, kavramı net bir şekilde tanımak kadar zor ve karışıktır. Kelimenin kökünde yer alan “ein” önek olup İngilizcedeki “in”e tekabül eder ve bu önek “bir şeyin içine” yönelen hareketi, işi, oluşu gösterir. Bu terimin kökü olan “fühlen” fiili ise hissetmek anlamındaki fiildir ve önekle beraber kullanıldığında birisiyle birlikte aynı duyguları yaşamak veya bir şeyin (Film, edebî eser, resim vb.) içerdiği, sunduğu, vermek istediği duyguları algılayabilmek anlamına gelir.¹² Terim olarak kullanılan “Einfühlung”, bu fiilin isim biçimi olup “einfühlen”de açıklandığı şekildeki bu “hissedişin” fiilden isim yapılmış halidir. Bu kelime, Almanca sözlüklerde “eşduyum, sempati, kendini başkasının yerine koyma, olayları yaşayarak öğrenme”¹³ şeklinde açıklanmaktadır.

Einfühlung kelimesini, ilk defa 1869 yılında Rudolf Hermann Lotze isimli bir filozof *Geschichte der Aesthetik in Deutschland (Alman Estetik Tarihi)* isimli eserinde kullanır.¹⁴ Kavramın tarihi seyrini ortaya koymanın bir diğer zorluğu da, kavramın İngilizceye “emphaty” şeklinde çevrilmiş olması ve kavramın Almandadaki anlamı ve kullanımıyla İngilizcedeki anlam derinliğinin çok da bağlantılı görünmemesidir. Nitekim “Empatinin Arkeolojisi” başlıklı bir doktora çalışması olan Lysane Françoise Arlette Fauvel de Einfühlung’un İngilizceye çevrilmesiyle kavramın sahip olduğu bazı çağrışımların kaçınılmaz olarak kaybolduğunu dile getirmektedir.¹⁵ Einfühlung kelimesinin İngilizceye “emphaty” şeklinde tercüme edilmesinden sonra iş daha da karmaşık bir hal alır.¹⁶ Einfühlung’un kaynağı ve tarihsel gelişimiyle ilgili bir makalesi bulunan G.B. Hunsdahl, empati teriminin İngilizcede ilk defa Titchener’in kullandığını tespit etmiştir.¹⁷ Titchener, bu terimi 1909 yılında İngilizceye “empathy” şeklinde çevirir.¹⁸ “Emphaty” kelimesi, Yunanca “empathia”dan türetilmiştir.

¹² “Fühlen” ,(Çevrimiçi)http://www.duden.de/suchen/dudenonline/ein%C3%BChlen 5.6.2013.

¹³ “Einfühlung” ,(Çevrimiçi)http://www.almancaozluk.net/index.php?q=ein%C3%BChlung 5.6.2013.

¹⁴ David Depew, “Empathy, Psychology, and Aesthetics”, Poroi, v.4, issue:1 March, 2005, p.106. (5. Dipnot)

¹⁵ Lysane Françoise Arlette Fauvel, “The Archeology of Empathy”, Philosophy Department Unpublished Doctoral Dissertation, Stony Brook University, USA, 2009, p. 63.

¹⁶ Magdalena Novak, “The Complicated History of Einfühlung”, Argument, Vol.1, 2/2011, p.302.

¹⁷ Jorgen B. Hunsdahl, a.g.m., pp.180-181.

¹⁸ Kartsen R. Stueber, *Rediscovering Empathy: Agency, Folk Phycology,And Human Sciencs*, Bradford Books, 2006, USA, p.4.

Kelimenin “em” ya da “en” öneki, “..de/da” ya da “..in içinde, içerde”; “pathia” ise “hissetme” anlamına gelmektedir.¹⁹

İki farklı dil arasındaki terim alış veriş ve terimin iki dilde de yerli yerinde tanımlanmasında mutlak anlamda bir müteakabiliyetin olması pek mümkün değildir. Genelde empati karşılığı olarak kullanılan Einfühlung’un Almandada ihtiva ettiği anlam, İngilizceye empati şeklinde aktarılırken kavramın içerdiği anlamla çevrilen dildeki anlamının farklılaşması engellenememiştir.²⁰ Bu fark, aslında iki kelimenin anlam deposunun ve kelimelerin kullanım alanlarının farklı olmasıyla ilgilidir.

“Einfühlen” fiilini, “karşısındakinin duygularını hissetmek” anlamında kullanan ilk kişi Alman filozof J. G. Herder olmuştur.²¹ Herder, insanın doğaya bilinçle nüfuz edebileceğini, insanda böyle bir yeteneğin var olduğunu söyledikten sonra empatinin insan ve doğa arasında, yani süje ve objede, mistik bir birlik oluşturduğunu belirtir.²² Herder’in bu kavramla ilgili görüş ve yazıları, F. Schleiermacher ve daha sonra da Wilhelm Dilthey’i etkileyecektir. Herder gibi düşünceleri olan Jean Paul, Schelling, Novalis ve Schlegel kardeşlerin, diğer Romantik dönemin metinlerinde de benzer bilgiler bulunabilir.²³ Romantikler, estetik değer varlığının etkinleştirilmesi, objenin ve süjenin birleşmesini tanımlamak için “Einfühlen” terimini kullanırlar.²⁴ David Hume ise güzel üzerindeki bütün yargılarımızda sempatinin olduğunu iddia eder. Bu görüş, kişinin objeyi algılamasında duygularını işin içine kattığını gösterir.²⁵ Bu görüşler, Einfühlung için önemlidir.

Empati kavramının geliştirilmesinde önemli bir figür olan F. Theodor Vischer²⁶, Hegel’in etkisinde kalmış bir filozoftur. Onun 1887 yılında yazdığı *Das Symbol (Sembol)* isimli çalışması, insanın objelerde ruhsal elementler bulabileceğini ve sembolik temsilin ikiye ayrılabilceğini gösterir.²⁷ F. Theodor Vischer’in oğlu olan Robert Vischer²⁸, teoriyi babasından daha ileriye taşır.²⁹

¹⁹ Dr. Şerif Gülseren, “Eşduyum (Empati): Tanımı ve Kullanımı Üzerine Bir Gözden Geçirme”, Türk Psikiyatri Dergisi, c. 12, nr.2, Yaz 2001, s. 134.

²⁰ Jorgen B. Hunsdahl, a.g.m., p.180.

²¹ Lysane Françoise Arlette Fauvel, a.g.e., p.13.

²² Magdalena Novak, a.g.m, p.303.

²³ Magdalena Novak, a.y.

²⁴ Magdalena Novak, a.y.

²⁵ Magdalena Novak, a.y.

²⁶ F. Theodor Vischer ve onun empati kavramıyla ilgili görüşleri hakkında bilgi almak için bkz. Lysane Françoise Arlette Fauvel, a.g.e., p. 68-73.

²⁷ Magdalena Novak, a.y.

²⁸ R. Vischer ve onun empati kavramıyla ilgili görüşleri hakkında bilgi almak için bkz. Lysane Françoise Arlette Fauvel, a.g.e., p. 73-111.

Ona göre Einfühlung, izleyicinin sanat eserleri ve diğer görsel formlara aktif katılımı anlamına gelmektedir.³⁰ Robert Vischer'e göre, pasif bakma ile aktif görme arasında fark vardır. Süjenin objeyi seyretmesi sırasındaki benzerlik ve uyum, insanda empati hissini başlatır.³¹ Vischer'e göre Einfühlung sayesinde insan; cansız şeyler, bitkiler, hayvanlar veya diğer insanları içine yerleştirebilir. Bu da onun diğer varlıkları içinde hissedebileceği özel bir yoldur.³² Wilhelm Wundt da 1903 yılında bu kavramı bilimsel psikolojik bir kavram olarak eserlerinde açıklar.³³ Bu kavram birçok insanın dikkatini çekmiştir. Bu yüzden başta T. Lipps olmak üzere Antonin Prandtl, Max Deri, August Döring, Max Scheler, Johannes Volkert, R. Müller Freienfels Einfühlung teorisiyle ilgili çalışmalar yürütmüşlerdir.³⁴

Empati (emphaty) ile ilgili çalışmalar yapan Matthew Rampley, Juliet Koss ve Georges Didi-Huberman, kavramın daha kolay anlaşılmasına çalışmışlardır. Bunlardan Juliet Koss, yirminci yüzyılın başlarında empati kavramının değer kaybetmesinin sebeplerini çalışmada göstermiştir.³⁵ Bu çalışmada ilk olarak kavramın anlaşılmasının sınırlarını, ikinci olarak da yirminci yüzyılın ikinci yarısında Einfühlung kavramına yöneltilen itirazları göstermiş ve kavramın eleştirilmesinin üstesinden gelerek kavramın bilişsel değerini restore etmeye çalışmıştır.³⁶ Son zamanlarda ise özellikle psikologların çalışmaları ve çabaları sayesinde empati kavramı, günlük hayatta bile sıkça kullanılan, son derece popüler bir kavram haline gelmiştir. Empatinin bu popülerliği sağlamasında, kavramın insanı merkeze alan yönünün öne çekilmesinin ve insanın duygularının hâlâ tam olarak aydınlatılmamış olmasının da etkisi vardır.

3. Einfühlung'u Anlamaya Doğru: Estetik, Estetik Tavır Alma, Auto-Telos, Kontemplation, Duyum

Estetik biliminin isim babası Alexander G. Baumgartendir. Baumgarten, 1750'li yıllarda yayımladığı "Aesthetico" adlı eserinde, böyle bir bilimin varlığını temellendirir; bu bilimin içeriğini, konusunu ve sınırlarını çizer.³⁷ Bu kitabından önce de 1735 yılında yayımladığı "Şiir Üzerine Bazı Felsefî Düşünceler" isimli doktora tezinde, böyle bir bilimin olanağından söz açmıştır.

²⁹ Magdalena Novak, a.g.m, p.304.

³⁰ Magdalena Novak, a.y.

³¹ Magdalena Novak, a.y.

³² David Depew, a.g.m., p.100.

³³ Jorgen B. Hunsdahl, a.g.m., p. 181.

³⁴ Jorgen B. Hunsdahl, a.g.m., p. 181-190.

³⁵ Magdalena Novak, a.g.m, p.302.

³⁶ Magdalena Novak, a.y.

³⁷ İsmail Tunalı, *Estetik*, s.13.

Baumgarten, duyu bilgisinin özel bir alan olduğunun farkına varır ve bunu kendi kitabında isimlendirir. Günümüze gelene kadar da bu bilimin isim babasının Baumgarten olduğu genel kabul görmüştür. B. Croce ise bu bilimin kurucusunun Vico olduğunu belirtmektedir.³⁸ Fakat onun bu iddiası bilim adamlarınca çok fazla rağbet görmemiştir.

Baumgarten'a göre estetik, "özgür sanatlar teorisi, aşağı bilgi teorisi, güzel üzerine düşünme ve akla benzer bir yeti bilimi, duyuusal bilginin bilimi"dir.³⁹ Estetiğin temel motivi, cognitio sensitiva'dır (Duyusal bilgi). Baumgarten, doktora tezinde, sensitiv (duyuusal) kavramını şöyle açıklar: "Aşağı bilgi yetisinin ortaya koyduğu tasavvurlar."⁴⁰ Daha sonra yayımladığı kitabında ise asıl önemli ve açık tanımını yapar: "Açık ve seçik şeylerin ötesinde bulunan tasavvurlar bütünü".⁴¹ Bu tanıma göre zihni bilgi açık ve seçiktir; estetik bilgi ise açık ve seçik değil bulanık bir deniz gibidir. Baumgarten'a göre mantık, yukarı bir bilgidir; onun tanımları, açıklamaları ve her türlü özelliği açıklık üzerine inşa edilir. Estetik bilgi ise kendi içinde kapalıdır. Ama bu estetik bilgi aynı zamanda "mantığın kızkardeşidir."⁴² Estetik ve mantık da hakikati bulmak ister. Mantık zihni bilginin hakikatini, estetik ise duyulur bilginin hakikatini arar. Mantık, zihnin nesnelere uygunluğunu araştırır, estetikse güzelliği. Bu sebepten estetik, bir "güzel üzerine düşünme sanatı"dir.⁴³

Estetik kelimesi, Grekçe "aisthesis" ya da "aisthanesthai" kökünden gelmektedir. Aisthesis kelimesi; duyum, duyulur algı anlamına; "aisthanesthai" kelimesi de duyu ile algılamak anlamına gelmektedir.⁴⁴ Bu bilime farklı isimler de verilmiştir. Bunlardan J.G. Herder, bu bilimin güzeli incelediğinden yola çıkarak "kalligone" (Kalles, Grekçe güzel); Hegel ise "kallologie" ismini vermişlerdir. G.T. Fechner de güzelliğin amacının haz olduğunu söyleyerek bu bilimin isminin "hedonik" (Hedone, Grekçe haz) olmasını gerektiğini söyler.⁴⁵ Ama bu isimlendirmelerin hiçbiri Baumgarten'ın verdiği isim kadar genel kabule mazhar olamaz.

Estetik fenomenini incelemeye alan başlıca iki ekol vardır. Bunlardan ilki, süjenin estetik tavır almada ve estetik algıda birinci âmil olduğunu söyleyen psikolojist-monist, sübjektivist estetikçilerdir. Diğeri de

³⁸ İsmail Tunalı, a.g.e., s.16-17.

³⁹ İsmail Tunalı, a.g.e., s.14.

⁴⁰ İsmail Tunalı, a.y.

⁴¹ İsmail Tunalı, a.y.

⁴² İsmail Tunalı, a.y.

⁴³ İsmail Tunalı, a.g.e., s.15.

⁴⁴ İsmail Tunalı, a.g.e., s.13.

⁴⁵ İsmail Tunalı, a.g.e., s.16.

fenomenolojinin felsefeye getirdiği “şeylere geri dönelim, yani objelere” umdesini kullanan objektivistlerdir.⁴⁶

Sübjektivist estetiği kuranlar, süjeyi incelemeyi göz ardı etmiş olanları, onun estetik alanındaki faaliyetinin bilincine sahip olmayanları uyarmış ve böylece de estetiği psikolojiye bağlamakla bu bilimin sınırlarını genişletmişler ve bu bilime yeni açılımlar kazandırmışlardır. W. Worringer, bunu şöyle açıklamaktadır:

“Estetik objektivizmden estetik sübjektivizm’e en kesin adımı atmış olan, yani araştırmalarında artık estetik objenin biçiminden değil de estetik objeye bakan süjenin davranışından hareket eden modern estetik, genel ve geniş deyişimiyle, *Einfühlung* öğretisi diye adlandırılabilen bir teoride doruk noktasına ulaşır.”⁴⁷

Einfühlung’u doğru anlayabilmemiz için öncelikle estetik tavrı alma, auto-telos, kontemplation, duyum terimlerini bilmemiz gerekir. “Estetik tavrı” alma, herhangi bir objeyi, bir bilgi ögesi olarak incelemek değil sadece o objeden haz almak yahut o objeyi seyretmek için seyretmek amaçlı ve tüm idrâk kapılarımızı ardına kadar açıp o objenin kavranmasını sağlayacak tüm uyarıcıları göz önüne alarak; fakat asıl amaç unutulmadan yapılan bir eylemdir. Bu eylem sırasında süje, bilgi edinmeyi amaçlamaz. Yegâne amaç, haz almanın durumunu ayarlamaktır.

Grekçe Auto-telos kelimesi, “amacı kendinde olmak” anlamına gelir.⁴⁸ Bu kavram, bir şiir okurken yahut bir müzik dinlerken şiir okumak ve müzik dinlemek haricinde başka hiçbir amacın olmaması durumunu ifade eder. Estetik tavrı almada da “auto-telos” olma hususiyeti vardır.⁴⁹

Kontemplation, Latince “temaşa” etmek anlamına gelir.⁵⁰ Bu, her tür dışsal ilginin dışında seyretmeyi seyretmek için amaçlamak, seyretmeden duyduğu haz nedeniyle bir objeyi seyretmek için seyretmek anlamına gelir.⁵¹ Kant, *Yargı Gücünün Eleştirisi* eserinde, bu kavramı, beğeni yargısının salt kontemplativ olduğunu söyleyerek belirler.⁵²

Umberto Eco, kontemplation’ın Ortaçağdaki durumu için dikkat çekici şu satırları yazmaktadır:

“Victor’luların psikolojisi, duyulur uyumun algılanmasından doğan sevinci, ruhun yapısı ile maddi gerçeklik arasındaki bir karışıklılığın ontolojik gerçekliği

⁴⁶ İsmail Tunalı, a.g.e., s.19.

⁴⁷ W. Worringer, a.g.e., s.12.

⁴⁸ İsmail Tunalı, *Estetik*, s.25.

⁴⁹ İsmail Tunalı, a.g.e., s.25.

⁵⁰ İsmail Tunalı, a.g.e., s.27.

⁵¹ İsmail Tunalı, a.y.

⁵² İsmail Tunalı, a.y.

üzerine kurmuş, insanın duygusal yaşamının temeli olan fiziksel sevincin doğal bir uzantısı olarak görüyordu. Bu yüzden Victor’luların yaklaşımı, modern *Einfühlung*, yani empati (nesneyle özdeşleşme yoluyla hissetme) kuramcılarının yaklaşımına yakındır. Saint-Victor’lu Richard’a göre, estetik bir doğası da olabilen temaşa (contemplatio), “hayranca bir teslim oluşun eşlik ettiği, bilgeliğin harikalarına yönelik özgür bir zihinsel bakış”tır. (...) Vecit anında ruh, tamamıyla nesnenin içinde yiter, algıladığı güzellikle genişleyip yücelir.”⁵³

Duyusal temelleri için içine sokmadan estetik tavrı almak mümkün değildir. Estetik tavrın temelinde yer alan duyular, insan için vazgeçilmez nitelikleriyle estetik için de son derece önemlidir. Modern psikoloji, duyuları on sınıfa ayırıp incelemektedir. Bu duyuların önem durumlarına göre sıralaması şöyledir: “görme, işitme, koku, tat, dokunma, ısı, kasların hareket duyuları, denge, ağrı, canlılık duyularıdır.”⁵⁴ Estetik tavrı almada başta gelen duyular, görme, işitme ve kas hareketi (kinestetik) duyularıdır.⁵⁵ Bu duyular, *Einfühlung* için çok önemlidir. Hatta diyebiliriz ki sıraladığımız diğer duyular, bu hadisenin ortaya çıkmasında ve hadiseyi açıklamada çok da dikkate alınmaz.

Duyular da estetik tavrı almaya eşlik etmeleri bakımından önemlidir. Çünkü estetik tavrı, en nihayetinde bir duyguda çözümlenir, buna da estetik haz denilmektedir.⁵⁶ İnsan için bir bilgi objesinin varlığından söz ediliyorsa onun yanında aynı zamanda bir duygu objesinden de söz edilmesi gereklidir.⁵⁷ Bir sanatçının yarattığı manzara resminin insanda ortaya çıkardığı duygu ile doğadaki bir manzaranın insanda ortaya çıkardığı duygu arasında temelde fark vardır. Estetik duygular, gerçeklikle ilgisi olmayan duygulardır.⁵⁸ Çünkü bu duyguların ortaya çıkması, bir sanatçı tarafından yaratılmış olmasına bağlıdır. Hartmann, bu tür duyguları “görüntü duygular” olarak nitelendirir.⁵⁹

Estetik bir haz almak amacıyla bir objeye yönelme hali, herhangi bir karşılık beklemeden, çıkar gözetmeden ve seyir halinde gerçekleşen bu durum *Einfühlung* içinde yer alır. *Einfühlung* teorisinin kurucularından T. Lipps’in estetik ile ilgili görüşlerinde teorisinin açıklanmasında estetiği, psikoloji alanına doğru yaklaştırma çabası hissedilir: Estetik, “güzelin bilimidir; bu çirkinin bilimini de içerir. Bir obje, bende özel bir duygu, güzellik duygusu diyebileceğimiz bir duygu

⁵³ Umberto Eco, *Ortaçağ Estetiğinde Sanat ve Güzellik*, (Çev. Kemal Atakay), Can Yayınları, İstanbul 1998, s.117.

⁵⁴ İsmail Tunalı, *Estetik*, s.32.

⁵⁵ İsmail Tunalı, a.g.e., s.32.

⁵⁶ İsmail Tunalı, a.g.e., s.37.

⁵⁷ İsmail Tunalı, a.g.e., s.38.

⁵⁸ İsmail Tunalı, a.g.e., s.39.

⁵⁹ İsmail Tunalı, a.y.

uyandırdığı ya da uyandırmaya yetili olduğu için 'güzel'dir. Herhalde güzellik bir objenin bende belli bir etki uyandırma yetisine verilen bir addır. Bu etki, bende meydana gelen bir etki olarak psikolojik bir olgudur. Estetik, bu etkinin özünü saptamak, çözümlmek, nitelendirmek ve sınırlama ister. Bu ödev bir psikolojik ödevdir. Buna göre de estetik de bir psikoloji disiplindir.”⁶⁰

4. Einfühlung Teorisi

Einfühlung teorisiyle ilgili çalışmaları olan İsmail Tunalı, “Einfühlung”u açıklamak için insanın nesne ile kurduğu ilgi temelinden yola çıkar. Buna göre insanlar, hayatlarında kendisini çevreleyen nesnelere ister istemez bir ilgi içine girer. Bu ilgi, zaman zaman özel bir duygu ilgisi olmaktadır. İnsan, nesnelere duygusallığa dayalı ve onlarla özdeş olma sürecini yaşar. İnsan, bu süreç esnasında nesnelere duygularını yükler. Bunun neticesinde duygusuz nesnelere, bizim onlara duygularımızı yükleyerek onları kavramak istememiz sebebiyle duygusal bir değer kazanır.⁶¹ İnsanların objeleri ve objelerin durumlarını ruh hallerine göre açıklamak eğiliminde olması, insanın içinde bulunduğu ruhsal durum ile dışındaki objeleri algılamak de onların üzerinde bıraktığı ruh halinin yansıması olarak görünür. Bu durumla ilgili en bilinen örnek, dalgalı bir denize bakıp onu azgın olarak nitelemektir. İnsan, o andaki ruh haline göre bu objeyi tanımlar. Ama denizin “azgın” olma niteliği denizin kendine, yani onun doğasına ait bir özellik değildir. Onu, böyle gördüğümüzden dolayı, sıfatlarla ruh halimizi de açıklayarak böyle kullanırız. Bu durum karşısında şöyle bir aşamaya ulaşabiliriz. İnsan, nesneyle arasında bir özdeşlik ilgisi kurar, kendine ait duyguları nesnelere yükleyerek sanki onunla özdeşleşir, tek bir beden haline gelir, nesneden kaynaklanan bir his sanki insanın ruhuna ve bedenine “hulûl” eder, nesneyle “hemhal” olur. İnsan ancak kendini tam ve mükemmel surette temaşa ettiği şeye verebildiği zaman Einfühlung başlar.⁶²

Bu teorinin bize çok da yabancı gelmemesinin bir nedeni, teoriyle bazı yönlerden yöntem yakınlığına sahip olan vahdet-i vücud felsefesinin bu coğrafyada uzun yıllar dillendirilmiş olmasıdır. Tasavvuf erbabının, en genel şekilde âşıkla maşukun hemhal olması, onunla bütünleşmesi şeklinde tanımladığı “vahdet-i vücud”⁶³ anlayışı, Einfühlung’da olduğu gibi bir “hemhal” olma durumudur. Einfühlung ile vahdet-i vücud arasında mahiyetleri gereği çok

⁶⁰ İsmail Tunalı, a.g.e., s.19.

⁶¹ İsmail Tunalı, a.g.e., s.40-41.

⁶² Şeyhzade Burhan, a.g.m., s.82.

⁶³ Konumuzla direkt ilgili olmasa da İslam tasavvufunda önemli bir yeri olan vahdet-i vücud anlayışı, hemhal olma süreci dolayısıyla teoriyle dikkat çekici benzerliğe sahiptir. Vahdet-i vücud’la ilgili detaylı bilgi almak için şu eserlere bakılabilir: İsmail Fenni (Ertuğrul), *Vahdet-i Vücud ve İbni Arabi*, Orhaniye Matbaası, 1928, 320 s. Prof. Dr. Ebu’l-Alâ Affî, *Tasavvuf: İslam’da Manevi Devrim*, (Çev. H. İbrahim Kaçar-Murat Sülün), Risâle Yayınları, İstanbul, 1996, 351 s.

büyük farklar bulunmaktadır. Ancak aralarındaki belki de en büyük fark, birinin temelinde dinin yer alması ve insana nefsi terbiye eden çeşitli zikir ve ameliyelerle dünyadan uzaklaşarak Allah’a ulaşma yolunu gösteriyor olmasıdır. Einfühlung ise bu tür bir inanç sistemiyle inşa edilmemiştir. Bu teori, insanın objelerle özdeşleşmesini çerçeveler.

Einfühlung’da panteistik ve antropomorfik yakınlıkların kurulabilmesi dikkat çekici bir yöndür. Bu türden ilgiler sayesinde Einfühlung, canlı varlıkların yanı sıra cansız varlıklarla kurulan psikolojik ilginin neticesinde de ortaya çıkabilmektedir. Cansız varlıklara bakıp onu canlılara ait özelliklerle nitelemek akla ister istemez “teşhis” ve “istiare” sanatlarını getirmektedir. Teşhis ve kapalı istiare sanatları, insanın canlılar haricindeki varlıkları anlamlandırabilmek amacıyla etkinliğini fazlasıyla hissettiğimiz ihtiyacın bir gereksinimidir. Einfühlung’da da bu sanatları kullanmak zorunda kalırız. Cansız varlıkları niteleme ve kavrama etkinliğini, içimizde duygusal bir ilgiyle kurarız. Doğayı ve sanat eserlerini insani özellikler vererek açıklamamız, onların üzerimizdeki tesirlerini dile getirmemizde de bu teori karşımıza çıkar. Teşhis sanatı, insanın zihninde bir imge oluşturur. Bu imge, gerçekte olmayan bir şeyi, olmayan bir durumu gösterdiği için zihinsel çağrışımlara yol açar.⁶⁴ Bu çağrışımlar, zihinde tanımlanıp algılanarak kendinden yeni anlamlar çıkarılmasını sağlar. Bu sayede de imgeden başka bir imgeye geçiş kolaylaşır.⁶⁵

Einfühlung, “Verstehen” kavramından da farklı hususiyetlere sahiptir. Verstehen, tin bilimlerinde anlamları failin bakış açısından hareketle inşa etmeyi amaçlayan yöntemin, özde ise toplum ve kültüre dair araştırmaları yeni baştan yorumlayarak yeni bir yaşama felsefesi inşa etmeyi hedefleyen W. Dilthey’in, genel de ise 19. yüzyılda Alman düşünür ve sosyologlarının tabiat bilimlerinin ya da pozitivist sosyolojinin yöntemine alternatif olarak geliştirdikleri bir anlama yöntemidir.⁶⁶ Verstehen; anlamlara, değerlere nüfuz etmeyi, onları anlamayı amaçlar.⁶⁷ Einfühlung’da ise bu tür anlamlara ve değerlere karşı yöneltilmiş bir anlam arama çabasından söz edilemez.

Einfühlung teorisinin önemli isimlerinden biri olan T. Lipps, Einfühlung’u yaşayan insandaki estetik hazzı, dış dünyadan kaynaklanan, yani objelerden duyulan haz olarak açıklar ve insanın bu sayede kendisini objede yaşadığına dikkatleri çeker.⁶⁸ Einfühlung olayında bu sebepten psikolojik bir bağ mutlaka olacaktır. Bu psikolojik bağın oluşmasında, süjeye verilen değer ve

⁶⁴ Jean Baudrillard, *Nesneler Sistemi*, (Çev. Oğuz Adanır- Aslı Karamollaoğlu), Boğaziçi Üniversitesi Yayinevi, 2. bsk., İstanbul, 2011, s. 215.

⁶⁵ J. Baudrillard, a.y.

⁶⁶ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, 6. Bsk, Paradigma Yayınları, İstanbul 2005, s.1706.

⁶⁷ A. Cevizci, a.y.

⁶⁸ W. Worringer, a.g.e., s.13.

süjenin duygularının bu süreçteki etkisi önemlidir. Bu yüzden, sürekli bir Einfeldung yaşanmaz. O, doğası gereği zaten ânındadır. J. Volkelt'in belirttiği gibi "Einfeldung"u diğer her türlü benzerliklerden ayıran şu dört temel özellik, teorinin daha kolay anlaşılmasını sağlayabilir: 1-Einfeldung, vasıtasız bir şekilde ortaya çıkar. Bu hadise tereddütsüz, incelemeye ve tecrübeye gerek kalmadan, etraflıca düşünmeden meydana gelir. 2- Hadise, tam ve mükemmeldir. 3. Marifet olarak bize nâkıs olduğunu hissettirir. 4-Einfeldung'da madde ile suretin birleşmesi şuurumuzun genellikle sezgi ile bilme arasında yarattığı ikiliği göstermez.⁶⁹

İşte objeleri duygusalılık içinde kavrama ve yaşamaya "Einfeldung" denir. Kendimize ait duyguları, nesnelere yükler, o yüklenen nesnelere bir anda, çıkar gözetmeden özdeşleşir, bir nevi "bedii hulûl" halini yaşarız. İnsanın içindeki bu tür bir "hulûl" hadisesi⁷⁰, onun kendi dışındaki objelerle içten bir ilgi kurmasının da yolunu açar. Bu teoriyi "Bedii Hulûl" şeklinde isimlendiren ilk insan Şeyhzade Burhan'dır. Onun amacı, teorinin süjenin içinde yaptığı ve yarattığı tahavvülü devrinde kolayca anlaşılmasını sağlamaktır. Einfeldung'a Türkçede böyle bir karşılık bulmak, 1930'lı yılların Türkiye için son derece mantıklıdır. Bu kavramın Türkçeye doğru bir biçimde yerleşmesi amacıyla denemeler yapılması gayet doğal bir durumdur. Şeyhzade Burhan'ın "hulûl" kelimesiyle anlatmak istediği durum, Einfeldung'un içeriğiyle belli ölçüde uyumdadır. Bizim kullandığımız "bedii hulûl"den, "İlâhî zâtın veya sıfatların yaratıklardan birine veya tamamına intikal edip onlarla birleşmesi" anlamı asla çıkarılmamalıdır.⁷¹ Bizim için burada önemli olan yön, süje ve objenin çıkar gözetmeden "birleşme" durumudur. Buradaki birleşmeden, bedenlerin birleşmesi, beden başka bir varlıkla birleşmesi, ruh göçü (tenasüh) anlamları da çıkarılmamalıdır. Hulûl kelimesini, Şemsettin Sami'nin açıkladığı şekilde, "Girme, duhûl, bir şeyin içine geçme"⁷² anlamında kullanarak obje ile süjenin estetik bir formda oluşan birleşmesini, yani süje ile objenin iç içe geçmesini anlamalıyız.

Einfeldung'da belki de en dikkat çekici taraf, hadisenin temelinde fizyolojik bir yönün yer alıyor olmasıdır.⁷³ Bu olayın fizyolojik temellerini inceleyen Fr. Kainz, kas hareketinin de temelde özdeşleşim olabileceğini savunmuştur. Kainz'e göre "her hareket algısı, bizde aynı hareketi yapma gibi

⁶⁹ Şeyhzade Burhan, a.g.m., s.83.

⁷⁰ Hulûl terimi ile ilgili detaylı bilgi almak için bkz. "Hulûl" mad., TDVİA, c.18, İstanbul, 1998, s.340-344.

⁷¹ Kürşat Demirci, "Hulûl" mad., TDVİA, c.18, İstanbul, 1998, s.340.

⁷² Şemsettin Sami, *Kamus-ı Türkî*, İkdâm Matbaası, Dersaadet, 1318, s.558.

⁷³ Konuyu detaylı inceleyen bir makale için bkz. J.B. Bavelas, A. Black, C.R. Lemery, J. Mullet, "Motor Mimicry As Primitive Emphaty", *Emphaty and its Development*, (Ed. Nancy Eisenberg-Janet Strayer), Cambridge University Press, USA, 1987, pp.317-338.

canlı bir tasavvur uyandırır. Her hareket tasavvuru, içinde içeriğini gerçekleştirmek için bir dürtü taşır."⁷⁴ Tuttuğu takımın futbol maçını izleyen seyirci, gol atmak amacıyla hareket eden futbolcuyla özdeşleşerek yaşanan ânın etkisini belki de tam kavrayamadan onun yaptığı hareketin aynısını yapar. Bu olayda da kolayca görülebileceği gibi asıl sebebi düşünmeden harekete geçip sadece kasları aktif duruma getirmek, futbolcunun hareketiyle özdeşleşmekle "Einfeldung"un temeli ortaya çıkar. Ama "Einfeldung", bu olaydan çok daha karmaşıktır.

Dışımızdaki olayın kaslarımızda oluşturduğu anılan hareketi ve birlikteliği Carpenter bulduğundan söz konusu durum "Carpenter Fenomeni" olarak literatüre geçmiştir. Kainz, Carpenter'ın bu fenomenine katılır. Dışımızdaki hareket algısı ne kadar güçlüyse, içimizdeki dürtü de o kadar kuvvetlidir.⁷⁵ L.R. Boulter, *Encyclopedia International*'a yazdığı empati maddesinde, önce empatiyi tanımladıktan sonra bu kas durumuyla ortaya çıkan empatik olaya dikkatimizi çekmekte ve şunları yazmaktadır:

*"Estetikte, bir kişinin kendisini bir sanat çalışmasıyla, objeyle ya da doğal bir süreçle özdeşleştirmesi, onların yerinde hissetmesi ve onların içine dalmasıdır. Örneğin, ağır bir başla desteklenmiş bir sütun, sütunu algılayan kişide, yükü kaldırabilmek için kuvvet uygulama duygusu uyandırır. 'Empati' teriminin bu alandaki kullanımını bazen hedefine ulaşmak için çabalayan bir atleti izleyenlerin kasıtsız olarak yaptıkları hareketleri kapsamak için de kullanılmıştır."*⁷⁶

Benzer duruma, bir aktörün oynadığı rolü ya da bir şarkıcının söylediği şarkıyı içinde hissetmesi yahut bir tel cambazını izleyen seyircinin "tel cambazının ip üstündeki durumunu" yaşamasını örnek gösterebiliriz. Verdiğimiz örnekler ve açıklamalardan da anlaşılacağı üzere insan dışında meydana gelen olayları, uyarıcının kuvvetine göre "içine almakta" ve onunla birlikte hareket etmekte, o olayla özdeşleşmektedir.

Peki "Einfeldung" sadece fizyolojik bir durum mudur? Tabii ki hayır. Onun psikolojik bir yanı da vardır. Şimdi bunu açıklayalım: Einfeldung çözümlemesini "iç taklit" anlayışıyla açıklayan Karl Groos'a göre biz nesnelere ilgilerimizde, içimizde nesnelere taklit etme etkinliği duyarız. Bu taklit etme etkinliği içinde kişiliğimizi, seyrettiğimiz objeye aktarır ve cansız nesneyi ruhsal varlığımızla, ona kendi duygu ve ruhsal yaşamımızı vermekle birden bire canlandırırız.⁷⁷ Böylece duygusuz olan objeyi, duygusal bir obje olarak kavrarız ve bu sayede obje ruhsal-duygusal bir nitelik kazanmış olur.

⁷⁴ İsmail Tunali, a.g.e., s.41.

⁷⁵ İsmail Tunali, a.y.

⁷⁶ Lawrence R. Boulter, "Emphaty", *Encyclopedia International*, v.6, Grolier, USA, 1970, p.419.

⁷⁷ İsmail Tunali, a.g.e., s.42.

Einfühlung teorisine önemli katkıları olan J. Volkelt'e göre Einfühlung ikiye ayrılır. Bunlardan ilki, "ortak duygudaşlık ilgisi"dir. Bu tür "Einfühlung"da insan, karşısındaki insanın yüzüne baktığında, onun ruhsal durumlarını acı, neşe, umutsuzluk vb. hallerini kavrayabilir. İşte bu tür "Einfühlung"da süje, dışındaki objeyle bir örtüşme haline girer, onunla "eşduyum" halini yaşar. Bu da asıl Einfühlung olgusunu oluşturur.⁷⁸ İkinci türden Einfühlung olayında, insanın algıladığı şey ile özdeşleşmek istediği şey arasında daima kapanmayan bir yarıklık bulunur.⁷⁹ Bu yüzden süje ve obje asla bir uyum haline geçemez. Bunu en güzel anlatan durumlar, bir dağ karşısında duyulan eziklik duygusu, yıkık bir ev karşısında duyduğumuz yetimlik duygusudur. Bu tür Einfühlung'a Volkelt, "ruhsal-sembolik Einfühlung" adını verir.⁸⁰

Lipps, Einfühlung olayını psikoloji ve psikolojik estetik açısından açıklarken onun en önem verdiği kavram, "kavrayıcı etkinlik" olmuştur. Lipps, "her duyulur obje, benim için var olduğu sürece daima iki ögenin, duyulur veri ile benim kavrayıcı etkinliğimin bileşkesidir."⁸¹ diyerek insanın objeyi bu kavrayıcı etkinliği sayesinde şekillendirdiğini anlatır. Bu etkinlik, insanın objeden aldığı farklı bir kuvvet, içten bir çalışma ve bir şey ortaya koymaktır.⁸² Eğer insan, objeyle karşılaştığı sırada, kavrayıcı etkinliği sayesinde içinde bir iç çatışma yaşamaz ve kendini çıkar gözetmeden objeye verebilirse ortaya bir özgürlük duygusu çıkar. Anılan özgürlük duygusu, Lipps'e göre bir "haz duygusu"dur.⁸³ Bu olguya Lipps, "olumlu Einfühlung" adını vermektedir. Einfühlung halinde, kişinin kendi kendini etkin kılma eğilimi, duyulur objenin insandan beklediği etkinlikle uyumlu bir halde olursa kavrayıcı etkinlik, estetik haz olur.⁸⁴ Lipps, bu yüzden estetik hazı şöyle tanımlar: "*Estetik haz, bir objeden kendi kendimizden duyduğumuz hazdır.*"⁸⁵ Sanatta da yalnızca bu olumlu durumdan bahsedilir. Bu durum bizi güzel ve çirkinin tanımlamasına götürür.⁸⁶

Victor Basch, Einfühlung'un nasıl başlayıp devam ettiğini şöyle açıklar:

"Bedii murakabe başladı mı muhitimizdeki manzarayı kendi ruhumuz zannederiz. Bu ağaçlar mağrur ve dik, göklere yükselen bizim fikirlerimizdir. Kuşların

⁷⁸ İsmail Tunalı, a.y.

⁷⁹ İsmail Tunalı, a.y.

⁸⁰ İsmail Tunalı, a.y.

⁸¹ İsmail Tunalı, a.y.

⁸² W. Worringer, a.g.e., s.13.

⁸³ W. Worringer, a.g.e., s.14.

⁸⁴ W. Worringer, a.g.e., s.15.

⁸⁵ İsmail Tunalı, a.g.e., s.43.

⁸⁶ W. Worringer, a.g.e., s.15.

*sayhası, şehir hayatının miskin münasebet ve mecburiyetlerinden ve çirkin meşguliyetlerinden kurtulmuş ruhumuzun bir nağmesidir. Şu çayırların dalgalarıyla taze çimenler arasında akan biziz. Cevheri bol ruhumuzun sayısız tenasühleri sayesinde menbalarla coştuktan, kanatlı 'virtuose'larla terennüm ettikten ve yapraklarla titredikten sonra şebnemlerle ağlayan biziz. Fırtınalarla uğuldayan biz ve akabet topraklardan, semaların asude ve mehîp kubbesine yükselen biziz.*⁸⁷

İnsanın iç etkinliği sırasındaki süje ve obje arasındaki uyum, aslında haz duygusunun ortaya çıkmasını sağlar. Eğer insan kendini etkin kılmak için yaptığı doğal istek ve çabalama, kişiden beklenen etkinlik arasında bir uyumsuzluk meydana getiriyorsa bu duygu, objeden alınan bir "acı duygusu"⁸⁸ olacaktır. Buradan yola çıkarsak insan için bir objenin biçimi, kişinin iç etkinliği sayesinde bir biçim sahibi olabilir.⁸⁹ Eğer bir obje, insanın iç etkinliği tarafından kavranmazsa orada Einfühlung'dan bahsedemeyiz.

Einfühlung sürecini yaşayan insan, kendinde bulunan etkinlik ihtiyacını onaylar. Tek kelimeyle etkinlik, Lipps'in de beyan ettiği gibi hayattır.⁹⁰ Hayat, o kendine has cıvıl cıvıl hareketi sayesinde, insanda etkin olma, doğaya katılma hissini uyandırır. Eğer insan, dışındaki varlıklarla uyum içine girerek onlarda kendi etkinlik ihtiyacını yaşayamazsa Einfühlung gerçekleşemez. Bu yüzden süje ve obje arasında mutlak bir uyuma ihtiyaç vardır.

İnsanın, Einfühlung ile bir nevi kendi kendinden vazgeçtiğini, objeyle "hemhal" olarak farklı bir ben sahibi olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü süje, dışındaki bir objede kendi kendinden vazgeçme hadisesini yaşar, böylece o objede var olur, onunla özdeşleşir. Einfühlung'u yaşayan ben, real ben'den iç hayat bakımından kurtulur, bir nevi kendinden geçer.⁹¹ İşte objenin, "hissiyat" yoluyla süjeye "hulûl" etmesi, onların "ittihadi"⁹², varlıkların hemhal olması Einfühlung'dur.

5. Einfühlung ve Empati Arasındaki Farklar

Einfühlung'a, Türkçede İsmail Tunalı tarafından "özdeşleyim" karşılığı önerilir. Nitekim Tunalı, Wilhelm Worringer'in ünlü eserini de, "Soyutlama ve Özdeşleyim" şeklinde Türkçeye çevirmiştir.⁹³ Bu karşılık, kavramın Türkçedeki

⁸⁷ Şeyhzade Burhan, a.g.m., s.81-82.

⁸⁸ W. Worringer, a.g.e., s.14.

⁸⁹ W. Worringer, a.g.e., s.15.

⁹⁰ W. Worringer, a.g.e., s.13.

⁹¹ W. Worringer, a.g.e., s.32.

⁹² Şeyhzade Burhan, a.g.m., s.80.

⁹³ Nitekim Prof. Dr. Bedia Akarsu da Felsefe Terimleri Sözlüğü'nde Einfühlung'u Tunalı gibi "özdeşleyim" olarak açıklamıştır. Bkz. Prof. Dr. Bedia Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1975, s.136.

anlam inceliğini tam karşılayamamaktadır. Zira “özdeşleşmek”ten türetilerek kullanılan “özdeşleyim” kelimesinde bir aktiflik olsa da bu olayın tek taraflı olmadığını, özdeşleşen bir insanın olması gerektiği düşünüldüğünde “özdeşleşme” kelimesiyle kavramı karşılamının daha mantıklı olacağı söylenebilir. Ama bu durumda da bu özdeşleşmenin asıl niteliği olan ve hadisenin en önemli yönü ve zenginliği olan “estetik bir özdeşleşme”nin arka planı görünmemektedir. Bizce Einfühlung kavramının anlam derinliğini Türkçede sadece bir kelimeyle verebilmek bir hayli zordur.

Einfühlung, Türkçede genellikle empati kavramıyla karşılanmaktadır. İki kavramın tam anlamıyla mütakabiliyete sahip olmadığını söylemek gereklidir.⁹⁴ Einfühlung’da, kişi içten bir kavrayışla kendini objeyle özdeşleştirir. Bu süreç, insanın sadece duygularına hitap etmez, aksine insanın zihinsel güçlerini de kullanarak bu özdeşleşmeyi yaşaması gerekir.⁹⁵ Empati ise bu durumdan çok farklıdır. Empati ile tanınan bir obje veya bir kimse ya da “şey”in bir süje tarafından hissedilmesinde, benliğin tecrübe ve algılarının objelere yansıtılması son derece önemlidir.⁹⁶ Freud, empatinin sınırlarının dar tutulmasından yanadır zira ona göre empati, sadece bir kişinin esas itibarıyla kendisine yabancı olan şeyi anlamasında rol oynayan bir faaliyettir.⁹⁷ İnsan için özel bir heyecanlandırıcı önemi olmayan kimseler süje tarafından empati vasıtasıyla anlaşılırken süjeyi heyecana sevk eden kişi ve şeyler özdeşleşmeyle tanınır.⁹⁸

Empati, genel olarak kendini bir başkasının yerine koymak, karşısındaki insanın duygu ve düşüncelerini temsili olarak yaşamak, başkasının bakış açısını anlamak anlamına gelir.⁹⁹ Bu yüzden empatide diğer kişinin bakış açısı dikkate alınır. Kişinin başkasının yerine geçmesi sırasında, Einfühlung’da olduğu gibi cansız varlıklarla kurulan bir özdeşlik genelde düşünülmez. Empatide, başkasının bakış açısını görebilmek ve başkasına yardım etmek veya karşımızdakini sakinleştirmek gibi sosyal davranışlar dikkate alınmaktadır.

Empati’nin nasıl oluştuğuyla ilgili görüş beyan eden fizyoterapistler karşısındakini anlamak için onu dinlenmenin ya da onunla kısa bir süreliğine yer değiştirmenin önemini ilk aşama olarak dile getirirler. Bu ilk aşamadan

⁹⁴ Einfühlung ve empati arasındaki temel farkları belirten bir makale için bkz. Rainer Krause, “An Update on Primary Identification, Introjection, and Empathy”, International Forum of Psychoanalysis, v. 19, issue 3, 2010, pp. 138-143.

⁹⁵ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, 6. Bsk, Paradigma Yayınları, İstanbul 2005, s.580.

⁹⁶ Dr. Cavit Ünal, “İnsanları Anlama Kabiliyeti”, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, c.5, nr.3, 1972, s.76.

⁹⁷ C. Ünal, a.y.

⁹⁸ C. Ünal, a.y.

⁹⁹ Selçuk Budak, *Psikoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2005, s.258. Ayrıca bkz. David Matsumoto, *The Cambridge Dictionary of Psychology*, Cambridge University Press, USA, 2009, p.180.

sonra empati kurulacak insanla duygusal bir karşılıklı geçişin oluşmasına, son aşamada ise güçlü bir duygu birlikteliğiyle insanın karşısındaki kişi ile aynı şeyi hissetmesine dikkatleri çekerler.¹⁰⁰ Empatide, bir kendinden geçme hadisesi Einfühlung’da olduğu gibi kişinin içine temellük etmez, kişinin içinde özdeşleşme yoluyla bir bedii hulül oluşmaz. Empati, iki kişi arasında kısa süreli bir “karşısındaki gibi olma”, “karşısındakinin ruh haline bürünme”, “karşısındaki gibi düşünme” sürecidir. Bu yüzden modern tıp doktorları ve psikolojide birçok kuramcı, empatiyi bir sağaltma yöntemi olarak da kullanmaktadır.¹⁰¹ Özellikle psikolojide, vicdan ve denetimin gelişmesi, saldırgan davranışların, insanlara zarar verici tavırların önlenmesi; eğitimde ise istenilen davranışları öğrencilere vermek, ahlaki ve duygusal davranışların geliştirilmesinin bir parçası olarak empatinin önemi vurgulanmaktadır.¹⁰² Empati, bireyin eğitim hayatı boyunca başarı ile değerlerin gelişmesi açısından son derece önemlidir. Boulter, empati yönteminin nasıl uygulandığını şöyle açıklar:

“Bir kişi, başka bir kişiyi anlar ve kendisini karşısındakinin içinde bulunduğu duruma koyar. Bunu da özellikle ve içsel olarak aynı duygusal deneyimleri yaşamadan yapar. Bu şekilde bir psikoterapist, bir damla gözyaşı bile akıtmadan acı dolu gözyaşlarını anlayabilir.”¹⁰³

6. Einfühlung Teorisine Yöneltilen Eleştiriler

Einfühlung’u savunan sübjektif estetikçilerin, “Einfühlug” sürecinin nasıl ortaya çıktığı ve seyrettiğini anlatırken bazı sebepler üzerinde durmayıp konuyla ilgili başka açıklamaları inkâr etmeleri ve inhisarcı olmaları onların eleştirilmesine sebep olmaktadır.¹⁰⁴ Bu eleştirilerin ilki görme, işitme ve kas hareketi duyuları haricindeki duyuların birçoğunun bu hadiseye çok da müdahil olmamasıdır. Teorinin savunucularının, insanın idrâk kabiliyetini ve zekâsını hadisenin ortaya çıkmasında gölgede bırakmaları teorinin zayıf noktasıdır. En geniş anlamıyla sanat, edebiyat ve kültürle hemen hiç ilgilenmeyen, ince hislere sahip olmayan, estetikten anlamayan, behimi arzularını ön planda tutan sıradan insanlarda Einfühlung vesilesiyle estetik bir hazdan yoğunluklu bir şekilde söz etmek pek mümkün değildir. İnsanda ancak

¹⁰⁰ Carol M. Davis, “What Is Empathy, and Can Empathy Be Taught?”, Physical Therapy, November 1990, vol. 70, no. 11, p. 709.

¹⁰¹ Empati ile ilgili deneysel çalışmalar için Dr. Cavit Ünal’ın makalesine bakılabilir.

¹⁰² Bridget Cooper, *Empathy and Education: Engagement, Values and Achievement*, Continuum, G. Britain, 2011, p.27. Empatının eğitimde kullanılması ile ilgili olarak şu makaleye de bakılabilir: James Gribble-Graham Oliver, “Empathy and Education”, Studies in Philosophy and Education, Summer, 1973, Volume 8, Issue 1, pp 3-29.

¹⁰³ L.R. Boulter, a.y.

¹⁰⁴ Şeyhzade Burhan, a.g.m., s.90.

hayal gücü, zekâ ve hassasiyet eşit oranda çalışırsa estetik hisler canlanabilir.¹⁰⁵ Yoksa her canlı ve cansız arasındaki özdeşleşme, teorinin insanın önüne serdiği ufuk kadar geniş ve etkili olamaz. Bu muğlaklıklar sebebiyle Einfühlung estetiği, bir nevi “gizemcilik estetiği” olarak nitelenmektedir.¹⁰⁶

7. Edebiyat Eserleri ve Einfühlung

Edebiyat kuramları, edebiyat metinlerinin alımlanması ve algılanmasını çeşitli açılardan araştırır. Genel olarak yazara, esere, okura ve dışa dönük olarak sınıflandırabileceğimiz edebiyat kuramları şüphesiz yeni ve farklı görüşler ileri sürüyor olsalar da bunların edebiyat eserlerinin değerlendirilmesi ve eleştirilmesinde son noktayı koymaları mümkün değildir. Bu yüzden edebiyat eserlerine, yazara ve okura dönük eleştirinin sonu yoktur. Einfühlung, bu teoriler kadar genel ve geniş bir perspektife sahip olmasa da, özellikle edebiyat eserlerindeki özdeşleşmeleri ve bunların yönünü, özdeşleşmenin nasıl ve niçin meydana geldiğini göstermesi bakımından ufuk açıcudur. Edebiyat eserlerinde karşımıza çıkan Einfühlung, eserin estetik derinliğini ve etkileyicilik kuvvetini gösterir.

Yabancı literatürde, Einfühlung teorisinin edebiyat eserlerine uygulanmasına yönelik çok fazla yayın yoktur. Romanlardaki empatik hususiyetleri inceleyen Suzanne Keen’in “Emphaty and Novel”¹⁰⁷ başlıklı çalışması, bu teorinin kurmaca eserlerde nasıl uygulandığını göstermesi bakımından dikkat çekici uygulamalardan bir tanesidir. Kurmaca bir metinde yazar ve okurun özdeşleşme yöntemlerinin benzer ve farklı yönlerine değinen bu çalışmanın faydalı bir yönü de, odağına aldığı konuyla ilgili eserin sonunda önerilerini maddeler halinde sıralamasıdır.¹⁰⁸

Einfühlung, kurmaca eserlerde okurun somut gerçekliği olmayan fakat buna rağmen özdeşleştiği kurmaca karakterle arasındaki o gizli hadiseyi açığa çıkarabilecek olması açısından da önemlidir. Bir kurmaca eserle özdeşleşebilen okurun, bu hadiseyi yaşamasının sebepleri, onu özdeşleşmeye sürükleyen hazır bulunuş hali, özdeşleşmenin yönü ve bu özdeşleşme sonunda okurdaki değişim ve dönüşümler çeşitli şekillerde tespit edilebilir. Bu teori de edebiyat eserlerinin niçin okuru etkilediğine yönelik kuramlara farklı bir katkı sağlayabilir.

Okurun Einfühlung’u ne kadar önemliyse, yazarın Einfühlung’u da o kadar önemlidir. Yazarın yazma biçimini ve kurmacaya bakışının izlerini görmemizin mümkün olduğu bu tür bir Einfühlung okuması, aynı zamanda yazarın zihninde canlanan gerçekliğin eserdeki izdüşümlerini ve bunların

¹⁰⁵ Şeyhzade Burhan, a.g.m., s.91.

¹⁰⁶ Afşar Timuçin, *Felsefe Sözlüğü*, 2. Bsk., İnsancıl Yayınları, t.y., s.111.

¹⁰⁷ Detaylı bilgi için bkz. Suzanne Keen, *Empathy and Novel*, Oxford University Press, USA, 2007, 242 p.

¹⁰⁸ Suzanne Keen, a.g.e., p.169-171.

kahraman, mekân ve olay boyutunda nasıl meydana geldiğini ve örgülediğini ortaya çıkarır. Bunlar sayesinde de edebiyat eserinin bazı muğlak yönleri aydınlatılabilir. Yazarın özdeşleştiği nesne ve şeyleri tespit etmeye imkân sağlayan edebi metinler, diğer metinlerle de karşılaştırmalı okunabilir.

Einfühlung teorisini kullanarak şair ve şiir okurunun özdeşleşmelerini şiirler üzerinden belirlemek de mümkündür. Şiir dilinin ve şiirlerdeki imgelerin zenginliği okuru etkilerken bu etkinin nasıl ortaya çıktığının ipuçlarını bu teoriyi kullanarak deşifre etmemiz mümkündür. Şairin, kendi şiirini yazarken yaşadığı özdeşleşmenin izlerini taşıyan şiiri ve bu şiiri okuyanın metinle kurduğu bağlantı sonucu kendinde oluşan özdeşleşme, bu gizemli olayın aydınlatılmasına ve teori bağlamında farklı okuma ve yorumlar yapılmasına imkân sağlayabilir. Edebiyat eserlerinin anlamlandırılmasına, farklı yöntemlerle metinlerin okunmasına katkı sağlayan modern edebiyat teori ve incelemelerini ihmal etmeksizin Einfühlung teorisini sayesinde yazar ve okurun; şair ve şiir okurunun hangi tür nesne ve şeyler ile nasıl özdeşleştiği ortaya çıkarılabilir ve böylece her tür edebiyat metninin gizemli tarafına bu teoriyle ışık tutabilir.

Sonuç Yerine

Türkçede Einfühlung teorisine ilgili detaylı bilgi elde etmek maalesef çok mümkün değildir. Bu teori ile ilgili ilk derli toplu yazı Burhan Toprak tarafından yazılmış, fakat bu yazı akademik çevrelerden çok fazla ilgi görmemiştir. Bu ilgisizliği besleyen ana sebep, Türkiye’de Einfühlung’u anlayacak bilgi ve ilgi temelini henüz o devirlerde oluşmamış olmasıdır. Einfühlung’a akademik düzeyde ilgi duyan akademisyenler içinde İstanbul Üniversitesi’nde Felsefe Bölümü’nde uzun yıllar görev yapmış olan Prof. Dr. İsmail Tunalı’nın ayrı bir yeri vardır. Onun bu kavramla ilgilenmesi sayesinde Türkçede telif ve çeviri çalışmalarının akademik düzeyde başladığını söyleyebiliriz. İsmail Tunalı’nın farklı yıllarda W. Worringer’den yaptığı iki çeviri ve kendine ait birkaç kitapta kavrama- çok sınırlı da olsa-yer ayırması Einfühlung’un doğru anlaşılmasına hizmet etmekle birlikte teorisinin mükemmelen tanımlanmasına yetecek düzeyde özel bilgi içermemektedir. Einfühlung teorisini, her ne kadar subjektif estetik alanında önemli bir merhaleyi gösteriyor olsa da bu teorisinin genelde yapıldığı gibi sadece estetik çalışmalarda kullanılması teorisinin genişliğini ve teoriden beklenen çok amaçlı ve farklı alanlarda da kullanılabilme imkânını sınırlandırmaktadır. Bu teori, özellikle edebiyat alanında kullanıldığı takdirde edebiyat verimlerinde estetik düzeyde ortaya çıkan süje ve objenin hemhal olma durumlarını ve bu tür özdeşleşmelerin niçin ve nasıl ortaya çıktığını aydınlatılabilir. Teorisinin farklı algı düzeylerini harekete geçiren yapısı sebebiyle Einfühlung, edebiyat verimlerinin anlaşılmasına ve yorumlanmasına farklı bir kapı açacak niteliğe sahiptir. Bu tür çalışmalar yapılmadan önce, ileride yapılacak çalışmalara sağlam bir temel

oluşturmak ve teorisinin doğru anlaşılmasını sağlamak için Einfühlung kelimesinin anlamından başlayarak tarihsel bir süreç takip edip kavramın zaman içinde nasıl değişiklikler ve dönüşümler geçirdiğinin izlerini sürmeye çalıştık. Bu yolu takip etmekle de aslında Einfühlung'un Almancadan İngilizceye çevrilmesi sırasında içeriğinde oluşan sorun aydınlatılmaya çalışıldı. Almancadaki Einfühlung kelimesi, İngilizceye "emphaty" şeklinde çevrildiğinde, kaynak dildeki anlam genişliğinin ve önemli özelliklerin çevrilen dilde tam da ifade edilemediği ortaya çıkmaktadır. Bu durum, zaman zaman iki farklı kavram haline gelen Einfühlung ve empatinin karıştırılmasına da sebep olmuştur. Böyle girift ve bilgi düzeyinde bile bazı muğlaklıklar bulunan bir teoriye çeşitli açılardan bakarak onu doğru anlamak ve doğru anlatmak için şüphesiz daha birçok çalışma yapılabilir. Einfühlung teorisinin edebiyat verimlerine uygulanması, teorisinin Türk edebiyatındaki edebi metinlere farklı bir bakış açısından da bakılabileceğini ve böylece edebiyat eserlerinin algılanması ve anlaşılmasında farklı bir yöntemin kullanılmasıyla edebi eleştirimizin gelişip zenginleşebileceğini söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

- AFÎFÎ, Prof. Dr. Ebu'l-Alâ, *Tasavvuf: İslam'da Manevi Devrim*, (Çev. H. İbrahim Kaçar-Murat Sülün), Risâle Yayınları, İstanbul, 1996.
- AKARSU, Prof. Dr. Bedia, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1975.
- AYVAZOĞLU, Beşir, *İslam Estetiği ve İnsan*, Çağ Yayınları, İstanbul, 1989.
- BAUDRİLLARD, Jean, *Nesnel Sistem*, (Çev. Oğuz Adanır- Aslı Karamolloğlu), Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2. bsk., İstanbul, 2011.
- BAVELAS, J.B. ; Black, A., Lemery, C.R., Mullet, J., "Motor Mimicry As Primitive Emphaty", *Emphaty and its Development*, (Ed. Nancy Eisenberg-janet Strayer), Cambridge University Press, USA, 1987, pp.317-338.
- BOLUTER, Lawrence R. , "Emphaty", *Encyclopedia International*, v.6, Grolier, USA, 1970.
- BUDAK, Selçuk, *Psikoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2005.
- CEVİZCİ, Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, 6. Bsk, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2005.
- COOPER, Bridget, *Emphaty and Education: Engagement, Values and Achievement*, Continuum, G. Britain, 2011.
- DAVİS, Carol M., "What Is Empathy, and Can Empathy Be Taught?", *Physical Therapy*, November 1990, vol. 70, no. 11, p. 707-711.
- DEMİRCİ, Kürşat, "Hulûl" mad., TDİA, c.18, İstanbul, 1998, s.340-342.
- DEPEW, David, "Empathy, Psychology, and Aesthetics", *Poroi*, v.4, issue:1 March, 2005, s.106-107.
- ECO, Umberto, *Ortaçağ Estetiğinde Sanat ve Güzellik*, (Çev. Kemal Atakay), Can Yayınları, İstanbul 1998.
- (ERTUĞRUL), İsmail Fenni, *Vahdet-i Vücüt ve İbni Arabi*, Orhaniye Matbaası, 1928.
- FAUVEL, Lysane Françoise Arlette, "The Archeology of Empathy", Philosophy Department Unpublished Doctoral Dissertation, Stony Brook University, USA, 2009.
- GRİBBLE, James - OLİVER, Graham, "Emphaty and Education", *Studies in Philosophy and Education*, Summer, 1973, Vol. 8, Issue 1, pp 3-29.
- GÜLSEREN, Dr. Şerif, "Eşduyum (Empati): Tanımı ve Kullanımı Üzerine Bir Gözden Geçirme", *Türk Psikiyatri Dergisi*, c. 12, nr.2, Yaz 2001, s. 133-145.
- HUNSDAHL, Jorgen B., "Concerning Einfühlung (Empathy): A Concept Analysis Of Its Origin and Early Development", *Journal of the History of the Behavioral Scinces*, v.3, issue 2,1967, pp.181-191.
- KARAGÖZ, Dr. İlknur, "Yahya Kemal'in "Ses" Adlı Şiirinin Özdeşleyim (Empfuhlung) Metoduyla Tahlili", *Tüba*, nr. XVIII-/2005-Güz, s.163-177.

- KEEN, Suzanne, *Empathy and Novel*, Oxford University Press, USA, 2007.
- KOBYA, Elif Şebnem, “Tebriizli Şems’in Feracesinin Özdeşleyim Kuramına Göre İncelenmesi”, A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, nr. 47, 2012, s. 189-196
- KRAUSE, Rainer, “An Update on Primary Identification, İntrojection, and Empathy”, International Forum of Psychoanalysis, v. 19, issue 3, 2010, pp. 138-143.
- MATSUMOTO, David, *The Cambridge Dictionary of Psychology*, Cambridge Üniversity Press, USA, 2009.
- NOVAK, Magdalena, “The Complicated History of Einfühlung”, Argument, Vol.1, 2/2011, pp.301-326.
- OLİVER, James Gribble-Graham, “Empathy and Education”, Studies in Philosophy and Education, Summer, 1973, Volume 8, Issue 1, pp 3-29.
- SCHEUNEMANN, (Ed.)Dietrich, *Avant-Garde/ Neo-Avant-Garde*, Rodopi, Netherlands, 2005.
- STUEBER, Kartsen R., *Rediscovering Empathy: Agency, Folk Phycology, And Human Sciencs*, Bradford Books, USA, 2006.
- Şemsettin Sami, *Kamus-ı Türki*, İkdâm Matbaası, Dersaadet, 1318.
- Şeyhzade Burhan, “Bedii Hulûl: Einfühlung”, Görüş, c.1, nr.2, Eylül 1930, s.79-91.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, MEB, İstanbul, 1969.
- TİMUÇİN, Afşar, *Felsefe Sözlüğü*, 2. Bsk., İnsancıl Yayınları, İstanbul, t.y.
- TUNALI, İsmail, *Eстетik*, 3. Bsk., Remzi Kitapevi, İstanbul, 1989.
- ÜNAL, Dr. Cavit, “İnsanları Anlama Kabiliyeti”, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, c.5, nr.3, 1972, s.71-93.
- WORRİNGER, Willhelm, *Soyutlama ve Özdeşleyim*, (Çev. İsmail Tunalı), Remzi Kitabevi, İstanbul, 1985.
- WİLLHELM Worringer, *Soyutlama ve Einfühlung: Üslup Psikolojisi Üzerine Bir Araştırma*, (Çev. İsmail Tunalı), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1963.
- WORRİNGER, Willhelm, *Abstraction and Empathy*, (Çev. Michael Bullock), Elephant Paperback, USA, 1997.
- “Fühlen”, (Çevrimiçi) <http://www.duden.de/suchen/dudenonline/einf%C3%BChlen>
5.6.2013.
- “Einfühlung”,
(Çevrimiçi) <http://www.almancaozluk.net/index.php?q=einf%C3%BChlung>
5.6.2013.